

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

Aydın Mədətoğlu
Qasımlı

(əvvəli ötən sayımızda)

1910-cu ildə Naxçıvana, üç aydan sonra Bakıya, 1912-ci ildə Gəncəyə gələn Hüseyn Cavid "Həqiqət" qəzetində yazılar dərc etdirmiş, Gəncədə "Maral" faciəsini yazaraq, "İqbal" qəzetinin may-iyun tarixli saylarında çap etdirmişdi. 1912-ci ilin avqustundan Tiflisə gələn Cavid 1914-cü ilə qədər burada yaşamış, "İqbal" qəzetində müxtəlif mövzularda məqalələr çap etdirmiş, ilk kitabları - "Ana", "Keçmiş günlər", "Şeyx Sənan türbəsi önündə" və s. də burada yazmış və çap etdirmişdi.

1915-ci ildə yenidən Bakıya qayıdan şair, 1918-ci il mart qırğınına qədər burada yaşamış, "Şeyx Sənan", "Şeyda" və "İblis" əsərlərini bu illərdə yazıb nəşr etdirmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Cavid "Qurtuluş" və "Yaşıl qələmlər" məcmuələrində müxtəlif mövzularda yazılar dərc etdirmiş, Abdulla Şaiqlə birgə "Qəvaidi-ədəbiyyat" adlı dərs kitabı yazıb nəşr etdirmişdi.

Hüseyn Cavid yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü 1917-1937-ci illər olmuşdur. Ümumiyyətlə XX əsr Azərbaycan romantizmi daha çox Hüseyn Cavidin adı ilə bağlıdır. O, Azərbaycan dramatik poeziyasında güclü bir faciə ustası, mənzum və romantik dramın yaradıcısı kimi şərəfli bir yer tutur. Dram yaradıcılığına 1910-cu ildə yazdığı "Ana" əsəri ilə başlayan dramaturq 1912-1937-ci illərdə "Maral", "Şeyx Sənan", "Şeyda" və "İblis", "Uçurum", "Afət", "Topal Teymur", "Knyaz", "Səyavuş", "Xəyyam" kimi əsərlər yazıb nəşr etdirmişdir. Nəşr etmədiyi və bu günə kimi əldə olmayan, 1937-ci ildə NKVD tərəfindən müsadirə olunan "İblisin ilhamı", "Çingiz", "Atilla", "Telli saz" və "Şəhla" əsərlərini, "Keçmiş günlər", "Bahar şəbnəmləri" və "Azər" poemalarını da buraya əlavə etsək belə bir qənaətə gələrik ki, Hüseyn Cavid atasının ona verdiyi "Hüseyn" adı ilə böyüyüb "Cavid", yeni "Əbədi" yaşar oldu. Yaradıcılığa şeirlə başlayan Hüseyn Cavid, lirik-fəlsəfi yaradıcılığını həyatı boyu davam etdirmiş, şeirlərində romantika ilə realizmi heyretəməz şəkildə vəhdət verə bilmişdir. Onun şeirlər-

rində dərin bir həyat fəlsəfəsi, sağlam bir məntiq vardır. O gələcəkdə dram əsərlərində həll edəcəyi bir çox problemlərin "eskizlərini" şeirlərində cizmişdir.

Cavidin anlamında ideal anlayışı Türkün birliyidir. Onun Türk birliyinə səsləyən, 1917-ci ildə yazdığı "Hərb və fəlakət" şeiri bir manifesti xatırladır. Bu şeirində mütəfəkkir millətinə:

"...Bir zamanlar şərəfli Turanın
Qəhrəman, bərgüzidə övladı,
Türklərin adlı-sanlı əcdadı,
Saldırıb, titrədir yeri yüzünü,
Höküm edər, dinlətirdi hər sözünü,
Nə zaman kişnəseydi Türkün atı,
Qırılırdı bir ölkənin qanadı.
Həp krallar, prenslər, xanlar,
Ulu şahlar, kibirli xaqanlar,
Papalar, həp xəlifələr hər gün,
Diz çökərdirdi Türkə qarşı bütün.
Arkadaş, yoldaş! Ey vətəndaş, oyan!
Yatma artıq, yetər... Dəyişdi zaman.
Şaşırıb, durma böylə... Bir aydın
İdeal arxasınca qoş, çırpın!
Səni qurtarsa, qurtarar Birlik,
Çünkü birlikdədir, fəqət Dirilik" -

deyə, səslənirdi (Hüseyn Cavid, əsərləri, I cild, Bakı 2005, səh 52-53-54).

Hələ XX əsrin 20-ci illərində Şura hökumətinin Cavidə müsbət münasibət bəslədiyi dövrlərdə Cəfər Cabbarlı da Cavidin dili haqqında danışarkən göstərmişdir ki: "Cavidə su kimi duru, almas kimi saf, parlaq və oynaq bir lisan vardır ki, bu, islahına çalışılan lisanımızın təkamül özümlə ola biləcəkdir zəminindəyik... Bizcə, Cavidin orta bir yol götürmüş lisanı Azərbaycanda tətbiq ediləcəyi kimi ərəbləşmiş Fikrət (Tofiq Fikrət - A.M) və Hamid (Əbdülhəqq Hamid - A.M) lisanlarını da meydana çıxaracaqdır"

Hüseyn Cavidin "Türk Birliyi" ideyasının əsasını Türklərin dil və din birliyi təşkil edirdi. "Türk Birliyi" ideyasını mənsub olduğu millətin şüuraltına yerləşdirməyə çalışan Cavid də digər Türkçülər kimi Türklərin dil birliyini Turanın yaranmasının başlıca amili hesab edirdi. Bu anlamda Hüseyn Cavid "Turan ədəbi dili'nin banilərindən saymaq olar.

Mütəfəkkirin dil məsələsinə belə önəm verməsi heç də təsadüfi deyildi. Bunu nəzərə alan Cavid tədqiqatçıları xüsusi olaraq qeyd edirlər ki: "Cavid... orta ədəbi Türkcənin qurucularından və dahi xadimlərindən biridir...Cavidin fəlsəfəsi əslində onun dil siyasətinin fəlsəfəsidir. Çünki Cavid bildirdi ki, İttihad (Birlik - A.M), ən əvvəl dildən başlanıla bilər... Cavidin dili onun sistemli dünyagörüşünün, məfkurəsinin dilidir. Yəni, bu ədəbi dil Turançı bir dildir... Bu dilin romantik və ədəbi mahiyyətindən daha qabarıq siyasiməfkurəvi bir mahiyyəti vardır" (Seçmələr bizimdir - A.M. Bax: Azər Turan, Hüseyn Cavid, Ba-

küstan və s. Türk ellərində tək bir münəvvər bulunmaz ki, Cavid oxusun, onu anlamasın, onun Türkcəsindən zövq almasın" (Bax: Mustafa Haqqı Türkəkül, Azərbaycan Türk şairi Hüseyn Cavid, Bakı 2002, səh 51).

Hələ XX əsrin 20-ci illərində Şura hökumətinin Cavidə müsbət münasibət bəslədiyi dövrlərdə Cəfər Cabbarlı da Cavidin dili haqqında danışarkən göstərmişdir ki: "Cavidə su kimi duru, almas kimi saf, parlaq və oynaq bir lisan vardır ki, bu, islahına çalışılan lisanımızın təkamül özümlə ola biləcəkdir zəminindəyik... Bizcə, Cavidin orta bir yol götürmüş lisanı Azər-

qüdrətinə inanaraq, Türkün tarixi şərəfini özüne qaytarmağa çalışmış və:

"Türk oğlu sözümdən dönməz,
Məhv olur da sürüklənməz.
Həp yüksəlmək dilər, enməz!

Çarpışır, yaşar!" (Hüseyn Cavid, əsərləri, III cild, Bakı 2005, səh 57) - deyərək, həyatını bu yolda qurban vermiş, əqidə şəhidi olmuşdur.

Mütəfəkkir vahid Turan düşüncəsinin əsasını dünyadakı Türklərin dil, ədəbiyyat və mədəniyyət birliyində görürdü. Çünki artıq Turan parçalanaraq, ayrı-ayrı dövlətlərin nüfuz dairəsinə düşmüş, Vahid Türk

kı 2007, səh 9, 226-227).

Hüseyn Cavid gözəl bildirdi ki, dil millətin fikirlərini, niyyətlərini və işlərini birləşdirən əsas amildir. Ona görə də əsərlərində Azərbaycan ədəbi Türkcəsi ilə Türkiyə ədəbi Türkcəsi-

baycanda tətbiq ediləcəyi kimi ərəbləşmiş Fikrət (Tofiq Fikrət - A.M) və Hamid (Əbdülhəqq Hamid - A.M) lisanlarını da meydana çıxaracaqdır" (Bax: Cəfər Cabbarlı, Ədirnə fəthi, Bakı 1996, səh 184).

milləti ayrı-ayrı adlandırılmağa başlamışdı. Artıq "qılinc dövrü" bitmiş, yeni bir çağ başlamışdır. Şair:

"Turana qılincdən daha kəskin ulu qüvvət,
Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət"

- deyəndə, məhz Türkün dilinin, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin birləşdirici gücünü ön plana çəkməklə Turan məfkurəsinin bu yolla gerçəkləşməsinə gələcək nəsillərə tövsiyyə edirdi.

Hüseyn Cavid sözün həqiqi anlamında bir Turançı idi. Mütəfəkkir Turançılıq məfkurəsini bütün tarixi yönərlərlə əsərlərində nəzərə çatdırmaqla, əslində bu ali məfkurənin gec-tez həyata keçəcəyinə bütün varlığı ilə inanırdı. Zətan inanmasaydı, heç bu yolda şəhid də olmazdı. Türkün şanlı tarixini bir qürur qaynağı sayan, müəzzəm imperatorluqlar quran böyük bir millət şairi olduğunu bilən Cavid, Turanın böyük bir hissəsinin coğrafi xəritəsini Azərbaycan və Türkiyə Türklərinə anlatmağa çalışmışdır:

(ardı gələn sayımızda)

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur